

սաց (pro defensione dicti regni [Armenie] contra Saracenos):

(Անդ. Թղ. 119.) 1323 Մարտ 5: Քահանայապետին մանաւոր հրամանաւ սոյն վանականական ընկերութեան ներկայացուցաց 18.000 ոսկի ֆիորին եւս (= 720.000 մարկ) ինչպէս նաեւ 1440 փոխանկութեան գրամ կը յանձնուի պատուէրով՝ որ այս գումարը երուստղէմի պատրիարքին ձեռքը տուի Հայաստանի թագաւորութեան պաշտպանութեան համար:

Անդ. Թղ. 121.) 1323 Մայիս 9: Հրամանաւ Քահանայապետին Յակովբոս Կոստանցիացոյ զորականի թագաւորին Հայոց եւ առն նշանաւորի եւ գեապանի նորին իւր Հայաստան գաղնալուն իւր ծախք կը վճարուի 200 ոսկի ֆիորին (= 8000 մարկ):

I. եւ E. յիշատակած Jacobus de Costancia անտարակոյս նոյն ըլլալու է Լէւոն Դ. զեպան Յակոբ թարգմանի հետ: Գիտենք այլուստ (Հայ Վեհեւ. էջ 114) որ Յակոբ 1327 Հռոմ գացած է, որ իւր երկրորդ ճամբորդութիւնն ըլլալու է:

— Օգոստոս 10: Serquinus թագաւորական ատենագիրը Հռոմայ արքունեաց մէջ հիւանդացած ըլլալով՝ Քահանայապետին հրամանաւ թագաւորական թարգման թովմաս գէ Տրիպոլի միջնորդութեամբ կը ստանայ 10 ոսկի ֆիորին (= 400 մարկ): Անձանօթ անձ է թովմաս գէ Տրիպոլի:

(I. E. 18. Ողբում. թիւն.) 1332 Մայիս 28. Գուրէլմոս Սաւրատի միտորիտը եւ բազմաթիւ անդամակիցներ աւետարանի քարոզութեան համար Մեծ Հայաստան կ'ուղեւորին եւ գանձարանէն կը ստանան 100 ոսկի ֆիորին (= 4000 մարկ):

(I. E. Էլի. Թղ. 104.) 1332 Օգոստոս 18. Քահանայապետին հրամանաւ Ստեփան Մամիստրայի արքեպիսկոպոսը եւ Հայաստ Գրիգորիոս տպետը, Հայաստանի թագաւորին գեապանները, իրենց եւս գաղնալուն համար կ'ընդունին 500 ոսկի ֆիորին (= 20.000 մարկ): Առաջինը յիշատակուած կայ Ալէշանէ իւր գեապան, երկրորդը ոչ:

Բայց աստի արժանի է մանաւոր յիշատակութեան, որ ըստ I. E. ի 47 Թղ. 118բ յՂ. I. E. 54 Թղ. 126բ յՂ. սկսեալ 9 սեպտ. 1321է մինչեւ 1323ի Մայիսի սկիզբը Raynerius Costansa քահանան եւ Alexander Petri կղերիկոսը, որ իւր Հայոց թագաւորին նուիրակ-

ներ (nuntii regis Ermenie) կը նշանակուին, քահանայապետական արքունեաց մէջ հայերէն լեզուի գաս կու տային, որուն համար անիկա ամէն օր 4 տուրինեան իսկ սակաւ 2 տուրինեան կրահատու (մարկ 11.40 եւ 5.70) կ'ընդունէր, ամբողջ գումարը կ'ընէ իւր 270 ֆիորին (= 11.000 մարկ):

Էէֆէրնուիրատութեանց ցանկը քիչ մ'ալ կը շարունակէ, զոր յառաջ բերել աւելորդ կը համարինք. վասն զի Հայոց վրայ չէ այլ եւս: Այսչափն իսկ բաւական է ցոյց տալու համար թէ Քահանայապետը ամենայն կերպով աշխատեցաւ Կիլիկիայի հայ թագաւորութեան ազատութիւնը պահպանելու համար. Նիւթական օգնութիւնը 35.722 ոսկի ֆիորին (= 1,428.000 մարկ) կրնայ գնահատուիլ. բայց անգնահատելի է այն յոստաութիւնը ջանքն ու աշխատութիւնը որով վաստակեցաւ Հայոց համար Յովհաննէս ԻԲ. մեծ Քահանայապետը, Introitus եւ Exitus հատորներուն հրատարակութիւնը մեր Կիլիկիայի պատմութեան շատ մեծ կէտերը պիտի լուսաւորէ, ինչպէս յառաջ բերուած կտորներէն յայտնի իսկ կը տեսնուի:

Հ. Հ. Հ.

Ս Յ Ի Ե Ի Ս Յ Ի Ե

Ի. ԳԵՐԸ ԳՈՐԾԵՆՆԵՑ Դ

Համաւաւոր վիպասանը իրօք է շատոնց ապրելէ դադարած էր գրական աշխարհին համար, սակայն եւ այնպէս մահուան բօթը ծնեց բովանդակ հայ համայնքը, ընդհանուր ցաւակորստեան, զոր ունեցաւ հայ գրականութիւնը, Հանգուցելը կենսագրութիւնն ու գրական գործունէութիւնը, թէպէտ Կ. Տիւրքան «Հանգէս Ամսօրեայ» թերթին մէջ արգէն գեղեցիկ պատկերացուցած է, սակայն պարտք կը համարինք անոր յիշեցակին քանի մը առը եւս նուիրել:

Պատմական Աշտարակ գիւղը եղած է Գերձ Ստեփանոսեան Պոռչեանցի մինգալայրը (1827) եւ սկզբնական դաստիարակութեան տեղը, Կերսէս Ե. Աշտարակեցի կաթողիկոսն իւր հայրենակից պատանուին. սրամտութենէն ձգուած՝ զայն Յովղիս բերաւ եւ իւր հիմնած

Կերսխան գյուղը դրա (1852), Հոս աշակերտեցաւ Շանշեանի եւ Կարինեանի եւ խննց գծած ուղին չթողուց երբեք: Կերսխան գյուղն աւարտելէն եւ մէկ երկու տարի Յփղիսի գիմնազիոնը յաճախելէն ետքը՝ դարձաւ իւր ծննդավայրն Աշտարակ, ուր ստանձնեց գիւղական ուսուցչի պաշտօնը: Հոս գաղարն

գրականաց իրը Հայոց լեզուի եւ գրականագիտական ուսուցիչ Էուշիի թեմական հոգեւոր դպրանոցը կը գտնենք: Հոս եւս հաստատեց հանգուցեալ տիկին Մարիամ Հախումեանցի գործակցութեամբ Էուշիի հայ աղջկանց անդրանիկ դպրոցը: Բարեկարգեց 1867—68 թուերուն Ագուլիսի դպրոցը, որուն տեսուչն էր

երկարատեւ չեղաւ, գոյութեան կռիւը զինքը մղեց դարձեալ Յփղիս, ուր Տէր Յակովբեանցի նորահաստատ դպրոցին մէջ ուսուցիչ կարգուեցաւ: Պրօշեանցի մեծ արգիւնքն է վաթսնական թուականին հիմնուած Գալիսեան աղջկանց պէք ժամանակ միակ դպրոցը (Այս դպրոցէն զապ եւ եօթանական թուականներու հիմնուած Գալիսեան աղջկանց ուսումնարանն ի Յփղիս Մոյնու եկեղեցւոյ դաւթին մէջ) 1863—64

ինքը: Ինքն էր որ հիմնեց նաեւ Ագուլիսի աղջկանց ծխական դպրոցը: Ասոց կենսին ապահովելու համար հանգանակեց 25.000 ռուբլի երկու շարաթուան մէջ, 1868 թուին կարգաւորեց Աշտարակի ծխական դպրոցն ալ: 1872ին բացաւ Թաղական ծխական երկսեռ դպրոց: Աստարիան բաղաբը: Հաս երկարած կ'ըլլային, եթէ իւր նախաձեռնութեամբ բացուած դպրոցները մի առ մի յառաջ

բերեմք: 1887—1898 Պոօշեանց Տփղիսի Ներսիսեան դպրանոցին մէջ ուսուցիչ էր: Պոօշեանց աշխատակցած է շատ մը թերթերու, որոնք մեծաւ մասամբ իւր գործունէութեան ժամանակ հրատարակուեցան: Ասոց մէջ ունի յայտնի ու կիցի անուամբ բազմաթիւ գրութիւններ:

Նուազ բեղմնաւոր չէ թէպէտ Պոօշեանցի գրական կեանքը, որուն կոչուած կը զգար ինքզինքը, բայց զժամանակոր ինքն ալ բոլոր նշանաւոր հայ գրողներու բախտին վիճակակից եղած էր. անկայն եւ այնպէս բաւական թուով երկասիրութիւններ կը կազեն իւր գործունեայ եւ արդիւնալից կենաց պատկը:

Կանուխէն սկսած է Պոօշեանց (բուն անուամբ Յովհաննէս Տէր-Առաքելեան) գրել շարժել եւ հեղգհեաւ դարգացած ու կատարելագործուած եւ այսօր առաջին ժողովրդական վիպագիր մատենագիր համբաւը կը վայել հայ ազգին մէջ: Առաջին գրական արտագրութիւնն է. Առանձնալին Շուշան գուսար Վարդանայ բաւական ընդարձակոտանաւորը (տ. «Մեղու Հայաստանի», Տփղիս 1859 թ. 16 Բ. տպ. «Աղբիւր», 1888 Սեպտ.): Գետոյ մի առ մի հրատարակուեցան իւր վիպասանութիւնները, որոնց անգրանիկն. եղաւ Սոս եւ Վարդիթեր (1860, Բ. տպ. Երեւան 1887, Գ. տպ. Բակու 1905), որ գիւղական կեանքին եւ արարատեան գաւառաբարաբուն համար մեծ նշանակութիւն ունին: Այս պատճառաւ ալ կրնանք զայս իւր գլուխ գործոցն անուանել, թէպէտ իւր վիպասանութիւն յաջորդներէս մէկ քանիին չհաւասարի, Աղստի, ազգային ողբերգութիւն (1863), Կոռուածողիկ (Տփղիս 1878, Բ. տպ. անդ 1897), Հացի խնդիր (Տփղիս 1880, Բ. տպ. Բակու 1904), Շահէն (Տփղիս 1883, Բ. տպ. Բակու 1905), Տեցեր (Տփղիս, 1889), Բղդէ (Տփղիս 1890), Սկիզբն երկանց (Տփղիս 1892), Յուշիկներ, Ա. շրջան (Տփղիս 1894) Նա, պատկեր (Տփղիս 1896), Միբէշ Աղենց Սեդիւլը, զոյց իրական կեանքից (Տփղիս 1896), Աքթիզի (Տփղիս, 1896), Մեր խէն, զոյց (Տփղիս, 1899) Թուսն Տփղիս 1901, Գարձեալ հրատարակած է երկու տետրակ. մին (1864) Ղարաբաղի Ս. Մար. աղկանց դպրոցին իսկ միւսը (1867) Ջերին Ագուլեաց երկու սեռից ուսումնարանաց բացուելուն եւ կանոնադրութեան առթիւ: Ահա իւր թարգմանութիւններն ալ մի ըստ միով. Ներքին կեանք հին Հայաստանի. գործ

Կ. Եղենացի, տպագրուած է Շուշի, 1864, պատմական-հնագիտական քննութիւն: Վաղարշապատցի Յարութիւն Արարատեանի կեանքը (Տփղիս 1892), Խորամակն աղուէր (Տփղիս 1898), Ջեսիկայի առաջին աղօթքը, մանկական զոյց (Տփղիս 1899), Ամուսնութիւն, կատակերգութիւն երկու գործողութիւնով (Տփղիս 1904): Մի անգի մարդու ստակալի մահը, եղելութիւն (Տփղիս 1905):

Ահա Պոօշեանցի գործոց ցուցակը: Բանակութիւնը չէ որ կը գնահատուի, այլ գրութեանցը յատկութիւնները: Պոօշեանցի ամէն մէկ վէպին վրայ խօսիլ տեղւոյս չէ. ուստի իւր իւր վիպագիր ընդհանուր յատկութիւնները մատնանշելով կը բաւականանանք: Հեղինակն ի սկզբան կը ներկայանայ մեզի իւր ժողովրդագրութեան զբաղող մատենագիր քան վիպասան, բայց կամաց կամաց իւր ազգագրական նիւթերուն կը զգեցնէ վիպասանական տարազ: Պոօշեանցի ամենալաւ յատկութիւններէն մին այն է, որ չի քարոզէր, այլ կը ստորագրէ՝ շեշտակի եւ համառօտ լեզուի սաստկութեամբ մը, որ բնաւ չ'ընկճէր ընթերցողը, յատկութիւն մը՝ որ միայն աստուածածիր բանասանդիներու յատուկ է: Ստորագրութիւնները պատկերաւոր են նկարագիւր եւ խորագրած: Թէպէտ ոչ միշտ, բայց երբեմն իւր կենցաղագէտ ոգեբան մը կը ներկայանայ մեզի եւ իւր հերոսները կը կենդանացնէ ու կարծես թափանցիկ կ'ընէ մեր աշաց առեւ. բայց կը զգուշանայ ոգեբանական բացատրութիւններ խառնել իւր պարզ վէպերուն մէջ: Աւելի կը սիրէ մեզի ծանօթնել իւր վէպերուն անձինքը երեսց գործքերէն, թողլով ընթերցողին կազմել իւր ստեղծած անձնաւորութեանց կերպարանքը, որով աւելի երկար անոնց պատկերը տպաւորեալ կը մնայ ընթերցողին մտաց մէջ: Իւր վերջերս գրած վէպերուն մէջ ալ Պոօշեանց, թէպէտ մարմնով ինկած՝ բայց միշտ երիտաւարդ կը ներկայացնէ ինքզինքը, թարմ ուժեղ եւ արեւկայով զեղուած:

Հ. Հ. Հ.

2. ՍՄԲԱՅ ՀԱՆՎԱԶԻՋ

Հայ աստղ մ'ալ մարեցաւ Թուսահայոց գրական վերածնութեան պարագլուխներուն վերջինը՝ Սմբատ Հաճաղիզ, կը հանգչի իւր խմբակետին՝ Նաղարեանցի ոսկերաց քով, ըստ իւր բաղձանքին, զոր յայտնած էր բանաստեղծութեան մը մէջ: